

FRANTIŠEK MATOUŠ KLÁCEL A FILOZOFIE (ČESKÉHO) JAZYKA

ALENA A. FIDLEROVÁ

ÚVOD

František Matouš Klácel je v dějinách české filozofie jazyka nepřehlédnutelnou postavou – už proto, že byl (nepočítáme-li některé úvahy Komenského) první, kdo se u nás o práci na tomto poli vůbec pokusil. A hned na začátku je třeba říci, že se za toto novátorské snažení žádné velké slávy nedočkal: po několika počátečních v zásadě kladných ohlasech se reakce na jeho jazykově filozofické dílo brzy proměnila v rozpačité mlčení, skrytou polemiku, policejní pronásledování¹ a nakonec otevřený odsudek. Ale nepředbíhejme.

Nejprve je třeba upřesnit předmět zájmu této studie. I když se Klácel zabýval filozofickými úvahami o jazyce v různých obdobích svého života,² bude věnována výhradně jediné jeho tiskem vydané práci, která je tomuto zkoumání cele věnována: spisu *Počátky vědecké mluvnictví českého* z roku 1843.³ Podrobného obsahového rozboru této knihy se zde však čtenář nedočká – tomu by bylo třeba věnovat text mnohem rozsáhlejší. Na tomto místě se chceme prozatím pokusit o předběžné ohledání tématu – budeme se tedy zabývat hledáním odpovědí na tři otázky:

Proč se vlastně Klácel, svými zájmy a profesí v dané době filozof, nikoli jazykovědec, do této práce vůbec pustil, jak ji definoval a co si od ní sliboval?

Jak jeho dílo vnímali jeho současníci a následovníci?

A jak ho dnes hodnotíme v historickém pohledu my?

Na první otázku se pokusíme odpovědět zejména na základě dochované korespondence, v níž se o chystaném díle Klácel zmiňuje svým přátelům, především Aloisem Vojtěchem Šemberovi. Odpověď na druhou otázkou budeme hledat v dobových recenzích a spisech, které přímo či nepřímo na Klácelovu knihu reagovaly, a zmíníme se i o hodnocení *Počátků* v klácelovských monografiích. Ve třetí části se pak *Počátky* pokusíme zařadit na základě dnešních poznatků o dějinách filozofie jazyka do tradice filozofické či univerzální gramatiky a poněkud korigovat dřívější (v zásadě negativní) hodnocení Klácelova spisu.

PROBLÉM VÝCHOZÍ – CO KLÁCEL DLE SVÉHO MÍNĚNÍ PSAL A PROČ

František Matouš Klácel se ve svém životě zabýval mnohým – podle mínění některých pozdějších kritiků ostatně ne vždy k prospěchu věci.⁴ Na začátku jeho vědecké kariéry však jeho zájem patřil především filozofii: v letech 1835–1844 ji vyučoval na filozofickém ústavu v Brně⁵ a v roce 1842 vydal spis *Mostek aneb sestavení skromných myšlének o tom, na čem každému záležeti má*⁶ – první filozofický spis napsaný v české řeči.⁷ Hned v následujícím roce pak následovala knížka, na kterou se

soustřeďuje náš zájem, tedy *Počátky*. Rozsahem se *Mostku* (záměrně?) dosti podobaly,⁸ lišily se však od něj obsahově. Nejen že se nejednalo o spis čistě filozofický a pedagogický (*Mostek* byl zamýšlen jako filozofická propedeutika pro mládež), ale především šlo o představení Klácelových vlastních názorů, nikoli, jako v *Mostku*, o shrnutí myšlenek jeho milovaného a úřady pronásledovaného učitele Bonifáce Buzka.⁹

Z menších Klácelových prací vydání *Počátků* předcházely především články v ČČM, které byly patrně inspirovány žádostí P. J. Šafaříka o příspěvky, snad pronesenou za Šafaříkova pobytu v Brně roku 1838.¹⁰ Zabývaly se otázkami z různých oblastí filozofie, nikoli však čisté, ale zaměřené ke konkrétním problémům a často se pohybující na hranicích s jinými disciplínami (kromě metafyzického pojednání o smrti jsou tu otázky filozofie dějin, přírodní filozofie, ale i klasifikace věd, psychologie, estetika apod.).¹¹ Není to náhoda – Klácel o nich v jednom dopise píše: „*Tyto články z Muzejníka maje po chvílce přečtete, by jste mi upřimně řícti mohl, zdali pro naše okolnosti prospěšné jest takto psáti. Jsou to experimenty řeči a filosofie, o které já odjakživa soudím, že má jít do života, jakž i každou učenost jen posuzuju ze stanoviště národního prospěchu – pro sebe může arci blažit vědoucnost sama, ale já nechci pro sebe živu býti.*“¹² Ne tedy čistá filozofie pro sebe samu, ale to, co je užitečné pro život, především život národní – to byl Klácelův zájem. Ne trpělivé propracovávání jednoho tématu, ale „experimenty“ v různých oblastech. A experimenty nejen obsahové, ale i jazykové: neboť, jak Klácel sám připouští, německé vzdělání mělo nedobrý vliv na jeho schopnost písemného vyjadřování v češtině.¹³ Do značné míry mu sice pomáhalo, že články před zveřejněním procházely redakční úpravou Šafaříkovou či jeho spolupracovníků, kteří je opravovali po stránce terminologické i slohové,¹⁴ a že na obsahovou i formální stránku jeho raných prací měl, jak je zřejmé z korespondence, vliv i Šembera.¹⁵ I když i v konečných verzích textů zůstávaly mnohé stopy autorovy jazykové neobratnosti, jak bylo vytýkáno i *Počátkům* (viz dále), zdály se tištěné verze lepší, než jaké byly skutečné formulační schopnosti autora, a budily ve své době mnohé naděje u vzdělané veřejnosti. Není tedy divu, že po těchto v zásadě přípravných a příznivě hodnocených pracích od Klácela vlastenecká veřejnost očekávala „slovanskou filozofii“ – a proč ne právě filozofii jazyka.¹⁶

Klácelovu motivaci k napsání *Počátků* a jeho vlastní chápání díla budeme sledovat především na dopisech, které si vyměňoval se svým přítelem Aloisem Vojtěchem Šemberou.¹⁷ Poprvé se Klácel Šemberovi zmiňuje o chystaném díle na konci října 1842 a z jeho formulace je zřejmé, že očekává u lingvisticky mnohem vzdělanějšího přítele překvapení, možná trochu pobavené či zaskočené: „*Ferie jsem též dobrě použil a od té doby vždy dohotovuju, co jsem si uložil, a to Vy neuhodnete, co by to asi mohlo býti a jak Vám to povím, tak se zasmějete a řeknete se sebezaliběním cechmistrovským: Matouš, a to!, to nejde a přece tomu tak jest – tak hádejte!*“¹⁸ Z dopisu je evidentní, že se do psaní pustil z vlastního popudu, bez cizího návrhu či pobízení, a že mu na práci záleželo. Vysvětluje: „*Vojtěchu, prosím Vás nelekejte se, já píšu, a mám již as 30 archů, filosofiu našeho jazyka a to Vám je mela, já jsem skoro zahrabaný samýma gramatikami a čím dále tím lépe nahližím, že máme sice návody k mluvě, ale žádnou vědu gramatykalní, a že plácá jeden za druhým a užívá slov a jmen a kategorií a neví ani za mák, o čem mluví [...] Bože, to bude hádek s Vámi, jen kdyby jste*

byl blíže – nemyslete pak, že chci psáti gramatyku, to řemeslo se zanechá Vám, ale jen chci vědět, na čem záleží ono známé částkování řeči – od Aristotela snad ani se nehnuli z místa, jak vidíme.“¹⁹ Klácel tedy nechtěl psát popisnou či školní gramatiku, chtěl napsat filozofii českého jazyka, kterou ale ztotožnuje s „vědou gramatikální“ vůbec. Za základ a nejdůležitější problém takové filozofické gramatiky pak pokládá teoretické zdůvodnění třídění slov do slovních druhů a stěžuje si, že všechny současné systémy jsou v zásadě jen kosmetickými úpravami tradičního třídění, počínajícího už u Aristotela.

Ještě jedna zmínka v citovaném dopise je důležitá – a to, že měl k dispozici velké množství odborné literatury (aniž by ale upřesnil, o které tituly se jednalo, a aniž by je ve své práci citoval). A že to nebyly nebo neměly být zdaleka jen synchronní gramatiky češtiny či němčiny, dokládá žádost o „*pojednání o starých formách našeho jazyka*“ a poznámka: „*Já musím též v samskrytu se ohlédnout.*“ Mohlo by se tedy zdát, že náplní *Počátků* mělo být diachronní zkoumání češtiny – to ale není pravda, i když se k tomuto dojmu někteří kritici spisu nechali svést (např. Stanislav Souček, viz dále).

Šembera Klácelovi na tento dopis odpověděl 2. listopadu 1842. O chystaných *Počátcích* píše: „*Vy jste velice smělý rytíř, pouštěje se aneb chtěje se pouštěti v zápas s gramatikáři a těkaje až do Indie a do Staroslovan. Byla by to pěkná práce, probrání filosofické češtiny.*“²⁰ Dále mu udílí praktické rady – kdo používá jaké názvosloví a koho by bylo nejlepší se přidržet,²¹ kde se poučit o staré češtině apod. Má tedy trochu obavy o zdar přítelova díla, nechce ho ale úplně odradit, spíš mu pomoci, pokud to bude v jeho silách.

A o pomoc a posouzení byl skutečně požádán. Klácel mu svůj rukopis (který v této souvislosti nazývá „*pojednání o určitelnostech českého jazyka*“) poslal 13. prosince 1842. Píše o něm: „*Já jsem velmi žádostiv zvědět Váš úsudek. Bude Vám to zprvu, an jste na takovou řeč nenavyklý, trochu peprné, ale jen nezatracujte zpočátku a honem – arci mnoho Vaším připomenutím napraviti doufám, zvláště z Vaší zkušenosti mnoho mi budete moc buď přidati nebo odebrat, o mnohem ale velké hádky povedeme, o tom pak ale docela přesvědčen jsem, že oboum takové hádání prospěje. Vám, že s rukou gramatekální empiriu omastíte ideou, mně, že smělou spekulaci stáhnu na pevnou půdu skutečnosti.*“²² Není úplně jasné, co Klácel myslí onou „peprností“ – ale patrně to bude jednak neobvyklá terminologie (především filozofická, protože ta gramatická úplně neobvyklá nebyla, v mnohem se držela předchůdců),²³ ale především vůbec samotný přístup k tématu: přístup nikoli popisný, ale filozofický. Šembera rukopis skutečně obdržel (potvrzuje to Klácelovi v dopise ze 26. prosince 1842),²⁴ ale kvůli nemoci musel jeho čtení na nějakou dobu odložit. Přečetl ho někdy v prvním čtvrtletí roku 1843, protože další zmínka o rukopisu (8. března 1843) se týká už jeho odeslání zpět autorovi. Šembera spis podle svých slov nestihl prostudovat tak podrobně, jak by byl chtěl (mj. i kvůli tomu, že rukopis, který mu Klácel poslal, nebyl úplně dobře čitelný),²⁵ i tak ho ale stačil alespoň zhruba opoznámkovat: „*Chtěl jsem pojednání Vaše o filosofii řeči české ještě jednou projít, abych ale déle trpělivosti Vaší nezkoušel, odkládám to až po censuře a posílám nyní s některými poznamy, byste co Vám libo bude poopravil a dokonalejší spis obstaral. Má-li se spis náležitě vybrousiti (a uhlazení ještě potřebuje), nezbude Vám nic jiného než nový opis pozorně*

*procísti a sám interpunktovati, nebo ve vědeckém, samo o sobě těžkém díle, to úplně učiniti jinému nemožno. Musíte tedy sám býti poněkud puntičkářem. Lituju, že jsem pro delší chatrnost nemohl část IV. důkladněji probrati, byl bych snad všelicos i ve věci ulovil a trochu se s Vámi pohaštěřil.*²⁶ I on tedy připravovanou knihu chápe jako filozofický spis o jazyce. Zároveň je zřejmé, že se jeho poznámky zejména ve IV. části (pojednávající o jazyku „na stupni rozumovém“, tj. o vzniku slovních druhů, příp. některých tvarů)²⁷ prozatím pro nedostatek času omezily na úpravy spíše drobnější (jak ale uvidíme dále, četl *Počátky* vícekrát, nelze tedy na konečný rozsah jeho zásahů usuzovat jen z tohoto dopisu). V každém případě však Šembera nebyl s podobou spisu úplně spokojen a Klácelovi (dobře, leč marně) radí, aby ho ještě znova prošel a dopracoval. Bohužel, Klácel se patrně dokázal stát leckým, jen puntičkářem ne,²⁸ a proto, jak si stěžují i někteří pozdější hodnotitelé,²⁹ výsledná podoba knihy jeví jisté známky neuspořádanosti, nedokončenosti či pouhé naskicovanosti.

Klácel si ale o *Počátcích* nedopisoval jen s Šemberou. 3. února 1843 píše nejmenovanému adresátovi, snad Františku Tomáši Bratránkovi: „Já jsem zase hotov s pojednáním o určitelnostech jazyka českého – též jak vy z vnitřní potřeby jsem musil ve filosofii řeči se ohlídnout – jest to u mě zvyk odjakživa, ba stálá vlastnost, že já se nenaučím odjinud nic, než kdy sám o tom si zdání mé napišu a pak zastávám.“³⁰ Podle tohoto dopisu by tedy za sepsáním *Počátků* nestála ani tak snaha dát národnímu společenství filozofii jeho jazyka, jako vyjasnit si názory na jazyk sám pro sebe. Tento Klácelův zvyk – ujasňovat si myšlenky a názory pomocí psaní, atž určeného ke zveřejnění, nebo ne – se v době kolem vzniku *Počátků* projevoval i jinak, např. tím, že si na jaře 1841 pro své vlastní poznání a schopnost kritického posouzení vlastní práce psal „*Věkoslava – časopis pro poznání sebe samého a upevnění vůle k duchovnější budoucnosti*“³¹ nebo že navrhoval Šemberovi, aby po nějaký čas zkoušeli „nanečisto“ psát časopis, nejen proto, že nemají v danou chvíli možnost ho doopravdy vydávat, ale také proto, aby viděli, jestli jim to vůbec půjde.³²

Z téhož dopisu neznámému adresátovi je také zřejmá Šemberova reakce na chystanou knihu (nebo alespoň to, jak si ji Klácel vykládal): „*Stadlera*³³ jsem teprva dostal, kdy jsem Šemberovi m[anu] s[kri]pt odeslal – který mimo mé nadání se mnou se snáší s filosofií řeči.“ Očekával tedy odmítavější reakci³⁴ – jestli ale příčinou toho, že nepřišla, byl Šemberův souhlas s obsahem díla, nebo spíše jeho takt a šetrnost k přítelovým citům (jak by se zdál naznačovat předcházející dopis), není už asi dnes možno s jistotou rozhodnout. Následující a nejrozsáhlejší zmínka o psaní *Počátků*, jejich obsahu a Šemberově hodnocení pochází ve vzájemné korespondenci obou přátel totiž opět z pera Klácelova (13. března 1843) a ukazuje, že pro něj znamenalo sepsání *Počátků* dost těžkou a (na jeho zvyklosti) dlouhou práci: „*Na poslední práci, kterou mezi nejtěžší pro mě čítám, jsem 6 neděl vynaložil a ve fériích na Horách v lesích vždy jen zvuky zkoušel, rovnal, jiným do huby hleděl a ptal, pak doma ve všech našich gramatikách i cizích hledal, rovnal, přirovnával, ale nikde, nikde ani to nejmenší upokojení nenašel – i z Eichhoffa*³⁵ *nic nemám nežli sanskritské příklady – to se rozumí, že české tam nejsou – tak toto dílko jest v pravém smyslu původní.*“³⁶ Klácel nám tu přibližuje svou pracovní metodu: nejen práci s odbornou literaturou (kterou za *Počátky* vidí skoro výhradně Stanislav Souček a s Klácelovým přesvědčením, že je jeho dílo původní, tak velmi silně nesouhlasí – viz dále), ale také vlastní pozorování, přinejmenším v oblasti fonetiky. A také nespokojenost s pojeticí jazyka,

která Klácel v dostupné literatuře nalezl („*Koupil jsem si i Streniawa: Polnische Sprachforschung, 2 díly (6 fr. CM)*,³⁷ ale vše mi jaksi nechutnalo.“), a potíže s vyjadřováním („*V takovém pádu, kde zbystra se myšlenka honit musí a honem uslyšena uvázati slovem jakýmkoli v nouzi, lehko posouditi, že těžko jest rukopis čistí [...]*“). A ukazuje se tu také, že Šemberovi v už zmíněné IV. části mj. vadila používaná terminologie: „*Část IV. Vám prý těžká pro Heglovu terminologiu (vidíte, a ve Květech mi předhazují, že nic o Heglu a o Šelingu snad nevím – viděte, to jsou kmotři, plácají a nečtou dříve), to právě není ta chyba, ale nezvyklost a tím temnost, která zlým opisem zvětšena byla.*“ I když však to, co Šemberovi vadilo, nebylo názvosloví gramatické, ale filozofické, nebyly ani názvy slovních druhů a tvarů, jak jsme viděli i výše, zdaleka samozřejmé. Klácel tady ukazuje, jak mu po Hegelově vzoru záleží na správné terminologii, a navrhuje Šemberovi, aby se na ní zkusili spolu dohodnout: „*To jsem Vám zatím chtěl říci, by jste poznal, že by snad bylo zapotřebí, by jsme o gramat[ických] věcech déle si pohovořili a stranu názvu se usnesli. Co nám, zvláště co mně po tom, jak to kdo pojmenoval. Vždyť právě tím se rozeznává věda od řemesla. Tak na rozmyslenou.*“

Poslední zásadnější zmínka o *Počátcích* (nevěnujeme zde pozornost řešení praktických problémů jako je cenzura, pořizování opisů, volba vydavatele apod.) je v Šemberově dopisu z 27. května 1843, kdy posílá opět Klácelovi část opoznámkovaného rukopisu: „*Aby se mnou vydání Počátků vědeckých nikterak nezadrželo, posílám Vám tuto začátek rukopisu. Ostatek dostanete, jakmile ho projdu, na všechn způsob dříve, než by mohl být arch první vysázen.*“³⁸ Druhou část rukopisu Šembera Klácelovi poslal 2. června 1843, ale ani to ještě nebylo všechno: „*Zde přichází druhá část rukopisu, po svátcích přijde třetí a poslední.*“³⁹ Je tedy zřejmé, že Šembera knihu četl dost podrobně a více než jednou a má tedy také určitý podíl na její konečné podobě. Měl totiž vliv i na konečnou tištěnou podobu díla, neboť Klácel hodně spoléhal (veden svou už zmíněnou nechutí k dokončování děl) na jeho korektury – ovšem s jasnou představou, v kterých ohledech je ochoten opravy strpět a na čem si stojí: „*Odeslal jsem Vám, tj. Winikrem, druhou část rukopisu; stranu gramatyku čiňte, jak rozumíte a opravujte svévolně, stranu syntaxi buďte opatrnejší, stranu slov terminů pozorlivý, stranu smyslu svědomitý ve všem, ale laskavý, však já na tom nepochybju, doufám ale brzo arch vytíštěný uviděli.*“⁴⁰ Jen na okraj podotkněme, že kromě Šembery dělal druhou korekturu tisku Vincenc Žák,⁴¹ jehož opravy se ale zřejmě týkaly spíše tiskových chyb.

PŘIJETÍ DÍLA, DOBOVÉ A POZDĚJŠÍ

První uvítání *Počátků* byla v zásadě pochvalná a řadila je vesměs do tradice logického zkoumání jazyka. Recenze napsali mj. K(oubek?) v *Květech* (č. 16, 6. února 1844, s. 64, a č. 17, 8. února 1844, s. 68), A. Š. (tj. Šembera) v *Moravii* (VII., č. 11, 5. února 1844, s. 42–43), E. Krátký v *Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst, Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde* (I., III. Quartal, č. 48, 14. září 1844, s. 384) a K. Šmídek v *ČČM* (XVIII., č. 3, 1844, s. 458–471).⁴² Např. podle Krátkého se dílo dělí na dvě části, fyziku gramatiky (fyziologii jazykových zvuků) a teleologii gramatické vědy (logiku jazyka). Recenzent chválí obě (druhou část o něco více), i když s drobnými výhradami: s pochybností o všeobecné aplikovatelnosti Klácelovy symboliky hlásek, s povzdechem,

že se autor příliš věnuje cizímu materiálu na úkor českého, a s výtkou, že jeho sloh není pro laického čtenáře vždy dostatečně srozumitelný. Přesto se ale Krátký domnívá, že dílo, ač malé, je důležité přinejmenším pro českou literaturu, neboť jeho autor při uvažování o jazyce postupuje obdobně jako W. A. von Schlegel, Condillac, Harris, Meiner, Meier a další.⁴³

Už Šmídek ale ve své poměrně rozsáhlé recenzi do hodnocení díla místy míchá i své vlastní názory částečně odlišné od Klácelových, aniž by to však čtenáři signalizoval,⁴⁴ jeho referát je tedy jen zdánlivě zcela pochvalný. Pokud jde o ostatní, zdá se, že Klácelovi přátelé a žáci, z jejichž řad se recenzenti především rekrutovali, těmito hodnoceními dali především najevo svou touhu po české národní filozofii a byli, alespoň zpočátku, ochotni pro ni přimhouřit oči nad nedostatky díla.

Z tohoto v zásadě pochvalného tónu soudobých recenzí *Počátků* se značně vymyká odmítavý soud Jakuba Malého v ČČM (v článku *Přehled literatury české na r. 1842 a 1843*, XVIII., č. 2, 1844, s. 298–299):⁴⁵ „*Jest to pokus zdomácniti u nás způsob filosofování, jež sice za velmi důmyslný, při tom ale docela nepraktický pokládáme. Ustavičným sem tam abstrahováním zmizí konečně pravá podstata věci a my sobě s pouhou prázdnou formou neprospěšnou hru provádime. Filosofii tu charakterizuje nad to snaha všechny vědomosti pouze z domyslu (a priori) vyváděti, což při vědách na pouhé zkušenosti se zakládajících naprostě ciniti se nedá, jak každý patrně uznati musí.*“⁴⁶ Podle Malého má být jakákoli věda o jazyce založena pouze na zkušenosti – je tu tedy předznamenáván ústup univerzální gramatiky ze slávy ve prospěch empirické jazykovědy. Podle Stanislava Součka⁴⁷ pak nebyli *Počátky* nadšeni ani Jungmann („cítil se asi nemile dotčen Klácelovým a Štúrovým odsudkem dosavadní práce o jazyku českém“)⁴⁸ a Šafařík („soudu jeho o hláskoslovné a kmenoslovné části práce Klácelovy [...] můžeme se dohadovati z toho, jak odmítá provádění symboliky hláskové [...]“); Souček se domnívá, že *Počátky* byly Šafaříkovi dokonce podnětem k psaní článků o problémech hláskoslovných, kmenoslovných a tvaroslovných do ČČM,⁴⁹ které Souček chápe jako implicitní kritiku Klácelova spisu.

Dalšími kritiky *Počátků*, tentokrát spíše z pozic ideologických než lingvistických, byli opět podle Stanislava Součka⁵⁰ někteří mladí moravští kněží, cílem jejichž snah byla vnitřní obnova katolicismu (tentotéž trend bývá také nazýván „druhou konfesionalizací“)⁵¹ a smíření vědy a víry, pravd rozumu a pravd zjevených. Souček jmeneje dva spisy, které považuje za kritiku *Počátků*: *Mluvnictví a zjevení* od Františka Škorpíka⁵² a reakci na tuto knížku od Karla Šmídka nazvanou *Věda, národnost, církev*.⁵³ Ani v jednom sice není namíření proti Klácelovi výslovně zmiňováno, to ale lze vysvětlit např. přátelskými ohledy žáků k učiteli, který byl v době vydání jejich spisů církevní hierarchií i policií stíhan pro své názory.

Jak je zřejmé už z některých výše uvedených odkazů, věnoval se dosud nejpodrobněji rozboru *Počátků* Stanislav Souček ve své práci z roku 1905 *Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený*, vydané na pokračování v *Listech filologických*.⁵⁴ Jelikož se už nikdo další (jak ještě uvidíme) o podrobné zhodnocení *Počátků* nepokusil, je třeba se touto prací zabývat poněkud podrobněji – její soudy bývají pozdějšími autory totiž často bez dalšího přejímány.

O Součkově hodnocení Klácelovy knihy vypovídá výmluvně už podtitul jeho studie: *Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce*. A opravdu, jeho posudek není nijak příznivý, naopak: hned na počátku,

ještě než samotný rozbor začne, se čtenář dozví, že je to knížka „*každým skoro rádkem hřešící proti správným pojmem o práci jazykovědné*“.⁵⁵ Anebo jinde: „*Paragrafy ty jsou chundel fantasma a pozorování, důsledků a odporů, nejasnosti a drastičnosti slohové, theší a dokladů, aspirace na logický vzhled a čiré libovůle, chundel podobný bláznovskému mumraji nebo hyperromantickofantastickému románu.*“⁵⁶

Důvodů tak příkrého odsudku je několik. Především Souček hodnotí *Počátky* z hlediska lingvistické teorie své doby – o předmětu své rozpravy říká, že jím jsou „*myšlenky nynějšímu jazykozpytu odlehlé a poměry zapomenuté*“.⁵⁷ Není to příliš překvapivé – doba, v níž píše, není od doby Klácelovy natolik vzdálená, aby nebyla dosud pocitována potřeba rozlišovat v jazykovědném myšlení proudy „pokrovové“, „vědecké“ (tj. souznějící s převažujícím lingvistickým paradigmatem Součkovy doby) a proudy „zastaralé“, „spekulativní“, které je třeba jako takové označit a odsoudit.⁵⁸

Kromě toho Souček stále poukazuje na odvozenost *Počátků* – věnuje velké úsilí shledávání co největšího počtu vzorů a zdrojů, z nichž Klácel čerpal, zejména německých (nejen již zmíněného Frédérica Eichhoffa, ale dále např. Friedricha Schmitthennera,⁵⁹ Karla Ferdinanda Beckera,⁶⁰ Karla Morize Rappa⁶¹ či Sigismunda Sterna⁶²). V tom mu velmi pomáhá fakt, že mezi vydáním *Počátků* a psaním jeho práce uplynulo jen o něco více než půl století, takže mohl na Klácelovy zdroje usuzovat i z toho, které spisy byly k dispozici v brněnských knihovnách. Tato jistě velmi záslužná činnost mu však poněkud brání vnímat *Počátky* jako samostatné dílo, a ne jako pouhou výslednici cizích vlivů.

A ještě jedno je třeba Součkovi z dnešního pohledu vytknout, byť trochu nezaslouženě, protože tento nedostatek je dobově zcela příznačný – a to je zcela nedostatečná orientace v dějinách filozofie jazyka a filozofické gramatiky. Je to zřejmé už např. ze skutečnosti, že své poznatky o Hegelově filozofii nečerpá přímo z Hegelových děl, ale primárně ze sekundární literatury a z citátů v ní uvedených, které pouze „kontroluje“ srovnáním s daným místem u Hegela (a to patrně ani ne vždy – na *Fenomenologii ducha* např. neodkazuje vůbec, pouze na *Encyklopédii*).⁶³ Nedělá také v zásadě žádný rozdíl mezi pojetím jazyka u Hegela a Humboldta, ačkoliv, jak je zjevné z bohaté literatury, která o nich dnes existuje, jejich názory se sice v lecčems shodují, v mnoha ohledech jsou však navzájem rozdílné.⁶⁴ Z tradice filozofické (či v jeho terminologii „logické“) gramatiky pak zná pouze *La Grammaire de Port-Royal* a spisy Beckerovy (už zmíněný *Organism der Sprache* ad.)⁶⁵ a pak některé pokračovatele Hegelovy.⁶⁶ Tohoto způsobu uvažování o jazyce si evidentně nijak neváží – o Klácelově knize v této souvislosti píše, že v některých svých částech „*vlastně sklesá v logickou gramatiku*“.⁶⁷ Souček se totiž domnívá, že Klácelovým plánem bylo „*podati obraz vývoje řeči české od prvních projevů ducha*“,⁶⁸ tak tomu ale není: sám Klácel odpovídá Šemberovi v dopise z 13. března 1843 na některé jeho námitky slovy: „*Že okazujete na Opavsko a na starý soud Libušin, po tom mi nic není, an pišu o nynějším českém jazyku.*“⁶⁹ Nejde mu tedy o jakýsi diachronní popis češtiny, jeho pohled je, podobně jako u Hegela, ve své podstatě synchronní (či nanejvýš „synchronně diachronní“).

Ani pozdější monografie věnované Klácelovu životu a dílu nejsou k *Počátkům* milosrdnější. Věnují se jim jen okrajově nebo vůbec, a pokud o nich vyslovují nějaké soudy, téměř vždy vycházejí bez jakékoli korekce z práce Součkovy. Např. nevelká monografie Jana Kabelíka vydaná ke Klácelovým

stým narozeninám odbývá *Počátky* stručným poukazem na Součkovo zjištění nepůvodnosti a vědecké bezcennosti díla,⁷⁰ nejrozsáhlejší klácelovská monografie Zory Dvořákové jejich rozboru věnuje pouhé dva odstavce vyznívající také velmi negativně⁷¹ a Zdeněk Fišer v úvodní studii k edici korespondence mezi Šemberou a Klácellem na základě téhož zdroje jen suše konstatuje, že kniha „po zásluze byla už jeho současníky kritizována a odmítнутa“.⁷² Do určité míry se odchyluje pouze vylíčení Klácelova života a díla z pera Miloslava Trapla, které o nich sice samostatně nepojednává vůbec, připomíná ale názor Alberta Pražáka, že podstatně ovlivnily jazykovou teorii a praxi štúrovské školy.⁷³

A JAK HODNOTIT POČÁTKY DNES?

Počátky jsou součástí dějin českého myšlení o jazyce, domníváme se tedy, že nejvhodnějším přístupem k nim je přístup historický, který je zařadí do dobového intelektuálního klimatu a ukáže je také jako součást určité tradice, která má své typické znaky a zákonitosti. Není příliš smysluplné poměřovat je dnešními lingvistickými měřítky, jednak proto, že vznikly v jiné době a za jiných podmínek, a také proto, že nechtěly být lingvistikou, ale, přinejmenším podle záměru autora i podle očekávání současníků, filozofií jazyka. V jejím rámci, konkrétně v rámci univerzální (filozofické) gramatiky, proto musejí být posuzovány.

HISTORICKÝ EXKURS – TRADICE FILOZOFICKÉ (UNIVERZÁLNÍ) GRAMATIKY

Vytýkat Stanislavu Součkovi nedostatečnou znalost tradice univerzální gramatiky není příliš spravedlivé – přes to, nebo právě proto, že byla v 1. polovině 19. století největší konkurentkou historicko-srovnávací jazykovědy, s níž svůj boj nakonec (dočasně) prohrála, bylo v jeho době naprostě obvyklé vyřazovat ji jako „nevědeckou“ z vědeckého zkoumání a jeho historické paměti vůbec a autoři, kteří se jí věnovali, upadli na poměrně dlouhou dobu téměř v zapomnění.⁷⁴ A přesto to byl (a dodnes je) nejen starobylý, ale i dosti vlivný a rozšířený způsob uvažování o jazyce, v mnoha obdobích stejně vlivný jako tradice gramatiky popisné či didaktické či dokonce vlivnější. Její představitelé obvykle vyčítali autorům popisných gramatik nedostatek „vědeckosti“, tj. nezakotvenost v soudobém chápání světa a upřednostňování pouhé deskripce či preskripce na úkor vysvětlení základních principů a uvedení jednotlivých pravidel v systém; jim pak byl z druhé strany vyčítán apriorní spekulativní přístup nedostatečně zohledňující fakta.

Prazdrojem, reflektovaným i nereflektovaným, úvah tohoto typu je krátká pasáž v úvodu Aristotelova spisu *Peri hermeneiás* (*De interpretatione*, *O vyjadřování*): „*Mluvená slova jsou jistě znakem duševních prožitků a napsaná slova jsou znakem slov mluvených. A jako všichni nemají totéž písmo, tak ani jejich mluva není táz; avšak to, co slova a písmo v prvé řadě označují, je již všem společné, totíž duševní prožitky a to, co prožitky zpodobují, totíž věci.*“⁷⁵ Už tady se objevují základní premisy, z nichž vychází veškerá možnost psaní univerzální gramatiky: Způsob, jakým lidé vnímají svět, je jim všem (jako lidským bytostem, příslušníkům téhož druhu) společný. Tatáž věc

(složka mimojazykové reality) v mysli každého člověka bez ohledu na kulturní kontext, charakter jeho osobnosti, jeho momentální duševní stav apod. zanechá v zásadě vždy tentýž „otisk“, duševní prožitek (protože duševní prožitky, *pathémata*, věci „zpodobují“, tj. vzájemným vztahem mezi nimi je podobnost, *homoióma*). A protože slova jsou znakem (*symbolon*) těchto prožitků a ze slov se skládá jazyk, je nepochybné, že musejí existovat určité základní, univerzální principy zachycení vnějšího světa v jazyce, které jsou společné všem jazykům a které je možno poznat a popsát. Samotné zvukové podoby slov to však být nemohou („mluva není táž“), zbývají tedy obecné vlastnosti jejich jednotlivých tříd projevující se způsobem konceptualizace reality (slovní druhy) a způsoby jejich kombinování, tj. gramatika. Jenom tyto složky jazyka jsou skutečně univerzální a neproměnné a mohou být předmětem vědy.⁷⁶

Symptomatické a do určité míry rozhodující pro další vývoj filozofické gramatiky je i to, kdo tuto pasáž napsal, a místo, na němž se text objevuje: pochází z pera filozofa (nebo, jak bylo zvykem ho označovat ve středověku, Filozofa) a nachází se na začátku spisu, který se zabývá především naukou o soudu a tvoří součást *Organa*. Gramatika, alespoň ta „vědecká“, je tedy v této tradici záležitostí filozofů, nikoli gramatiků a je součástí logiky nebo z ní alespoň vychází. Metodicky pak je založena spíše na dedukci než na indukci, tj. vychází primárně z předpokladů daných některým z dobových filozofických směrů, a nikoli z materiálově orientovaného výzkumu a jeho hodnocení. Převažuje v ní tedy orientace na teorii nad orientací na fakta (*theory-orientation* vs. *data-orientation*).⁷⁷

Z uvedeného dále vyplývá, že základní principy gramatiky není nezbytně nutné získávat zkoumáním a srovnáváním velkého počtu jazyků. Jelikož se nutně projevují ve všech jazycích, je možné je při použití správné metody (tj. většinou soudobé logiky či metafyziky či obojího) vyabstrahovat i z jediného jazyka. Nejlépe se k tomuto účelu samozřejmě hodí jazyk nejkultivovanější a nejpracovanější, tj. ve středověkém a raněnovověkém pojetí latinské. Není proto divu, že středověcí pěstitelé univerzální gramatiky, modisté, psali své traktáty založené na scholastické logice a metafyzice a nazývané nejčastěji *De modi significandi* nebo *Grammatica speculativa* (odtud bývá tento směr nazýván spekulativní nebo modistickou gramatikou) v latině a o latině a předpokládali, že jejich závěry jsou bez dalšího aplikovatelné i na ostatní jazyky.⁷⁸ Jednotlivé jazykové kategorie a distinkce (*modi significandi*) jsou podle nich ve všech jazycích nebo spíš v lidském jazyce jako takovém odvozeny z reálných kategorií vnějšího světa (*modi essendi*), a to prostřednictvím mentálních kategorií lidské mysli (*modi intelligendi*).⁷⁹

V době humanismu pak v tomto způsobu uvažování o jazyce na modelu latiny pokračují např. Thomas Linacre (*De emendata structura Latini sermonis*, 1524), Julius Caesar Scaliger (*De causis linguae Latinae*, 1540) či Franciscus Sanctius (*Minerva, seu de causis Latinae linguae commentarius*, 1587), kteří, jak je vidět z názvů jejich děl, kladli důraz především na *causae*, tedy na racionální vysvětlování jazyka.⁸⁰

Během 16. a zejména 17. století se těžiště zájmu do značné míry (i když ne úplně) přenáší z latiny na národní jazyky a z aristotské logiky na matematiku a epistemologii a dosud v zásadě jednolitý proud se rozštěpuje na dvě větve: První, která se soustřeďuje především na vztah slov a myšlenek, je pěstována spíše na Kontinentě, její představitelé se častěji hlásí k racionalismu a jejím typickým

produktem je univerzální gramatika; a druhou, zaměřenou na vztah slov a věcí, pěstovanou spíše v Anglii a spíše empiricky založenými badateli a typicky produkující univerzální jazyk.

Nejznámějším, i když zdaleka ne prvním ani jediným dílem prvního proudu je slavná *La Grammaire de Port-Royal*,⁸¹ jejímiž předchůdci byli kromě výše zmíněných humanistů také někteří autoři 17. století, např. Ital Tommaso Campanella a Španěl Caramuel z Lobkowic.⁸² Tato tradice *grammaire raisonnée* či *grammaire générale*, která staví na přesvědčení, že jazykové kategorie odrážejí obecné zákony lidského myšlení, a mohou (či musí) být na jejich základě pochopeny a vykládány,⁸³ se v 17. století vyvinula v celoevropský fenomén. Pěstována byla především ve Francii, ale značnému zájmu se tento přístup těšil i v německých zemích (např. Christopher Helwig, J. G. Schottelius).

Nejznámější představitele druhého proudu najdeme v Anglii, v kruhu učenců, kteří se pokoušeli o vytvoření univerzálního filozofického jazyka, jenž by nejen nahradil latinu ve funkci jazyka mezinárodního, ale hlavně by svou dokonalou korespondencí s realitou zcela odstranil možnost jakéhokoli nedorozumění či omylu, a umožnil tak teprve pravý rozvoj věd.⁸⁴ Patří sem nejen angličtí učenci George Dalgarno či John Wilkins,⁸⁵ ale také např. Jan Amos Komenský, který na počátku 40. let 17. století v Anglii pobýval a velmi se o tyto otázky zajímal.⁸⁶ Mezi jejich snahami a snahami první skupiny není tak ostrá hranice, jak by se mohlo na první pohled zdát, protože mnohé projekty univerzálního jazyka (např. návrh Wilkinsův) obsahovaly i pojednání o univerzální gramatice.⁸⁷

Tradice psaní univerzální gramatiky nevysychá ani v 18. a 19. století, filozoficky inspirována jak tradičními aristotelskými přístupy, tak novějším myšlením Wolffovým, Kantovým, později Hegelovým apod. Za všechny, kdo se jí zabývali v 18. století, jmenujme alespoň Jamese Harrise,⁸⁸ Johanna Wernera Meinera⁸⁹ a Nicolase Beauzéeho;⁹⁰ jejími pěstiteli v 1. polovině století 19. byli např. už zmínění Friedrich Schmitthenner či Sigismund Stern.

Už od počátku byl také reflektován a definován rozdíl mezi popisnou a filozofickou gramatikou: první z nich je tradičně považována za *ars*, umění správně mluvit a psát, zabývající se jednotlivými poučkami závislými na historickém vývoji a úzu, druhá se postupně snaží od tohoto tradičního vymezení oprostit a definovat se jako *sciencia*, věda o obecných zákonitostech společných všem jazykům a odvozených ze struktury mimojazykové reality a způsobu lidského vnímání a myšlení; věda, která jazykové jevy a pravidla nejen popisuje, ale především filozoficky vysvětluje. Klasické vymezení tohoto rozdílu podává např. v roce 1605 Francis Bacon ve spise *The Advancement of Learning*: rozlišuje tu dva druhy gramatiky, „*the one popular, which is for the speedy and perfect attaining of languages [...] the other philosophical, examining the power and nature of words as they are the footsteps and prints of reason [...]*“⁹¹ v podobném duchu je ale vymezují i jiní.⁹²

POČÁTKY JAKO UNIVERZÁLNÍ GRAMATIKA

Viděli jsme tedy, že jedním z charakteristických znaků univerzálních gramatik je jejich pevná zakotvenost v dobovém intelektuálním klimatu, dobovém způsobu myšlení (logice, metafyzice, teologie, antropologii, psychologii apod.). To je také hlavním důvodem, proč se jejich názory dnes

často zdají kuriózní a těžko přijatelné – nikoli tedy to, že by snad jejich autoři byli lingvisticky naivní či že by řešili problémy, které dnes už nejsou naléhavé.⁹³ Jediným smysluplným způsobem, jak přistupovat ke zkoumání těchto textů, je tedy snažit se je pochopit v jejich dobovém intelektuálním kontextu, přistoupit na jejich způsob kladení otázek. Za toto nemalé úsilí se nám však odvděčí zajímavými odpověďmi na věčné otázky týkající se podstaty a fungování jazyka. Mohou obsahovat myšlenky, které by se v dnešním kontextu vůbec nemusely objevit, ale které mohou znamenat zajímavé podněty i pro současného lingvistu, a nebo mohou prostě jen ukazovat, že mnohé obecnělingvistické problémy a jejich (doprá i špatná) řešení jsou mnohem starší, než jsme si vědomi, a že častěji, než je nám milé, objevujeme dávno objevené.

Chceme-li zařadit *Počátky* mezi univerzální gramatiky, je třeba se nejprve vyrovnat s námitkou, vyplývající přímo z názvu knihy: Spis se jmenuje *Počátky vědecké mluvnictví českého*, o žádné filozofii ani univerzálnosti není v názvu ani zmínka. Nebylo by tedy správnější klasifikovat *Počátky* jako pokus o vědeckou gramatiku češtiny, a to dosti neúspěšný? Domníváme se, že tento rozpor je jen zdánlivý. Abychom to dokázali, vezmeme si na pomoc dva citáty z Klácelových děl. První citát pochází z *Počátků*: „*Duch tedy není osoblivost, nýbrž obecnost, následovně i výraz, výtok ducha čili řeč obecná jest [...] Obecnost sama pro sebe není skutečná, skutečná jest jen v jednotlivci, a tak i žádná řeč všeobecná není [...]*“⁹⁴ Druhý pochází z článku *Kosmopolitismus a vlastenectví*, otištěného v ČČM roku 1842: „*[Materšká řeč n]ení zajisté jen náhodný prostředek sdílení myšlének svých, mohoucí takový neb jinací býti, jest i první tělo obecního ducha, a kdo ní mluví, doba toho ducha. Řeč jest daguerotyp národu, každý tah, každý vlásek rázu vyobrazen jest v řeči, byť by toho ani nevidělo obyčejné oko.*“⁹⁵ Z těchto citátů je zřejmé, že Klácel podle Hegelova vzoru viděl existenci obecného (např. lidského jazyka jako takového) pouze v jednotlivých zástupcích (jednotlivých jazyčích národních); tedy pouze jejich filozofickým uchopením je možno dojít k obecné filozofii jazyka. Není proto zásadní (podobně, jako to chápali modisté a další), zda se při filozofickém rozboru zabýváme tím či oním jazykem či více jazyky najednou, všechny jsou „dobami“, tedy momenty, realizacemi téhož obecného jazyka. Naopak pro mluvčího není lhostejné, který jazyk použije, protože každý jazyk je „obrazem“ daného národa, projevem jeho podstaty. Proto je možné a nezbytné zkoumat povahu a stupeň pokroku českého národa skrze filozofické zkoumání jeho jazyka – které však je a, je-li opravdu filozofické, musí být zároveň zkoumáním jazyka obecně. Tím jsme také dospěli k další, patrně rozhodující, odpovědi na otázku, proč se do těchto úvah Klácel vlastně pouštěl.

Filozofická gramatika je pak podle Klácela (opět ve shodě s tradicí) vyšší stupeň poznání jazyka, který by měl v budoucnu překonat a nahradit gramatiku popisnou: „*Však co do mluvovědy, dosti nám ještě práce zbývá – ba o vědě ani ještě nevíme, nebo sestavení pravidel mluvnických bez vnitřního spojení a přísnosti vědou nazvati nemůžeme [...]*“⁹⁶ Metodicky by vědecká gramatika měla postupovat takto (zřejmá je zde inspirace filozofí Hegelovou):⁹⁷ „*Pravá cesta vědecká neobchází předmět, nevede ani na vrch, ani dolů, ani bokem, ani nevede k předmětu poznanlivému, tak že by byla něco jiného, než předmět, jako jest jdoucímu na nějaké místo; cesta tato jest pokračování v poznalosti, poznalost ale jest jednota mysli a předmětu čili proniknutí předmětu mysli nebo jináč:*

poznanost jest tam, kde mysl čili rozum v předmětu jako stydlý rozhřeje se v mysl plynou, sebe samu myslicí; [...] mysl odloživši všechn obsah odjinud nabytý čili určitosti jiné hledí na se vzítí určitost předmětu přítomného [...]“⁹⁸ a dále: „Pravý vědochod jen na oko loučí, nezabíjí, by život poznal, nýbrž v soudobnosti pravdu hledá [...]“⁹⁹ a „Uvedený vědochod ani není analytický (rozborný), ani syntetický (souborný čili skladný), nýbrž jednota obou; vyjde se totiž od idee a rozbírájí se doby její, tak ale že se o sobě nevystavují, nevychladnou a nezledovatějí, nýbrž ostávají v plynnosti a rozvaze a vždy v sebe splývají; tak idea vždy při sobě ostává, čili znova se skládá, a konec není nic jiného, nežli začátek, jen že otočený čili uprostředněný. Tento vědochod jest dle významu slova právě špekulativní = nahlizející, aneb kratčeji, zorný, neboť pojem, jsa konkretní, jest idea čili zor.“¹⁰⁰ Klácel se tedy k později opovrhovanému označení „spekulativní“ hrdě hlásí a definuje ho.

SHRNUTÍ

Co tedy říci na závěr těchto vlastně jen předběžných poznámek? Nejpřiléhavější je asi soud rozporuplný jako celá Klácelova osobnost. Na jedné straně je třeba vyzvednout kladné stránky *Počátků*: Je to první a i později dosti osamocený český pokus o filozofický přístup k jazyku.¹⁰¹ V dané době se o něco podobného mimo Klácela pokouší snad už jen Šafařík v některých svých článcích v ČČM, jeho přístup je ale značně odlišný (mnohem více než gramatika ho zajímá etymologie), a v náznacích např. i Ludovít Štúr (hodnocení stavu soudobého mluvnictví),¹⁰² Ján Kollár (symbolika samohlásek)¹⁰³ a někteří další.¹⁰⁴ Ve všech případech jde však pouze o články či studie zabývající se dílčími problémy, nikoli o ucelený pohled, byť třeba nedokonalý. O ten se do určité míry snaží až v roce 1864 Ignác Jan Hanuš ve spise *Nástin sloho-vědy čili stylistiky*.¹⁰⁵ O to horší je, že se Klácelovu pokusu dosud nedostalo (s výjimkou Součkovou) podrobnějšího rozboru a zhodnocení: první pochvalné recenze byly vesměs dosti stručné a další polemice do značné míry zabránily úřední zásahy. Byla tedy vedena, pokud vůbec, jen v náznacích a navíc z pozic mnohem více ideologických než filozofických důvodů (na prvním místě byla obrana křesťanského pohledu na svět a jeho výkladu vzniku jazyka). A co horšího, pro linii nastoupenou *Počátky* se nenašli u nás pokračovatelé. Na vině je patrně nejen fakt, že kniha je opravdu pokusem nepříliš zdařeným, je nedotažená a ne dobře srozumitelná; důvody je asi třeba hledat také v soudobém intelektuálním klimatu, způsobu uvažování soudobé společnosti, která i v oblasti zkoumání jazyka dávala přednost řešení „praktičtějších“ problémů – a v pozdějších letech pak svou roli samozřejmě sehrál fakt, že se většinový proud zkoumání jazyka u nás i v Evropě vydal přece jen jinými cestami. Přesto, nebo právě proto, ale doufáme, že se nám podařilo čtenáře přesvědčit, že je třeba, aby se na *Počátky* nezapomínalo – nejen v kontextu díla Klácelova, ale především v kontextu českého myšlení o jazyce v 19. století.

1/ Srov. KABELÍK, JAN. František Matouš Klácel. Praha: Pokrok, 1908, s. 12.

2/ „[...] svůj čas vyplňoval pravidelným zájmem o přírodní vědu a zabýval se také studiem jazykovědným. Tento jeho vědecký zájem trval již od začátku čtyřicátých let, přešel do padesátých let a se zvýšenou intenzitou pokračoval i v šedesátých letech.“ DVOŘÁKOVÁ, ZORA. *František Matouš Klácel*. Praha: Melantrich, 1976, s. 131.

3/ Brno: Karel Winiker. Dále jen *Počátky*.

4/ Stručně a výstižně to vyjádřil Zdeněk Fišer: „[Z]nal z každého oboru něco, žádný však důkladně.“ FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003, úvodní studie, s. 10.

5/ Srov. např. TRAPL, MILOSLAV. *František Matouš Klácel – život a dílo*. Olomouc: Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, 1999, s. 18–21.

6/ Olomouc: Alois Škarnicl, 1842.

7/ DVOŘÁKOVÁ, ZORA. *František Matouš Klácel*. Praha: Melantrich, 1976, s. 36; FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003, úvodní studie, s. 6.

8/ „Bude toto dílko tak velké jako Mostek (mých psaných 40 archů).“ Klácelův dopis neuvedenému adresátovi, snad Františku Tomáši Bratránkovi, z 3. února 1843, Moravský zemský archiv v Brně, fond E 4 Augustiniáni Brno, kart. č. 195, f. 173r.

9/ KLÁCEL, FRANTIŠEK MATOUŠ. *Mostek aneb sestavení skromných myšlének o tom, na čem každému záležeti má*. Olomouc: Alois Škarnicl, 1842, Předmluva.

10/ DVOŘÁKOVÁ, ZORA. *František Matouš Klácel*. Praha: Melantrich, 1976, s. 32.

11/ Stručně o nich pojednává např. DVOŘÁKOVÁ, ZORA. *František Matouš Klácel*. Praha: Melantrich, 1976, s. 32–34.

12/ Klácelův dopis neuvedenému adresátovi, snad Bratránkovi, z 3. února 1843, Moravský zemský archiv v Brně, fond E 4 Augustiniáni Brno, kart. č. 195, f. 172r.

13/ „Doufám ale, že pilnosti a zvláště Vaším vytýkáním dozrám. Věru, že jsem po německu dozrál, na škodu je češtině, nebo ty slovíčka vždy v cestě jsou.“ Dopis Šemberovi z 9. února 1841, citováno podle FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003, s. 7.

14/ A to ne vždy k velkému nadšení autora: „Nevím, co se to děje, že mé práce tak v Musejniku bývají zpotvořené, že ani sem tam smyslu nemá. Mně se zdá, že jaksi svévolně vynechávají a věci nerozumí. Šafařík to dává Staňkovi – an již snad chystá odevzdat redakci.“ Dopis Šemberovi z konce října 1842, citováno podle edice FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003, s. 103.

15/ „Zvláště Šembera se projevoval jako horlivý censor Klácelových rukopisů a zaplňoval je škrty a doprovodnými kometáři, což u postiženého autora nezřídka vyvolávalo bouřlivou reakci.“ FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003, úvodní studie, s. 7. Srov. též DVOŘÁKOVÁ, ZORA. *František Matouš Klácel*. Praha: Melantrich, 1976, s. 32.

- 16/** Srov. SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 223; či TRAPL, MIOSLAV. *František Matouš Klácel – život a dílo*. Olomouc: Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, 1999, s. 40–41.
- 17/** FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003.
- 18/** Tamtéž, s. 102.
- 19/** Tamtéž, s. 102.
- 20/** Tamtéž, s. 105.
- 21/** Trošku úsměvné v téhle souvislosti je, že mu nedoporučuje názvosloví Hankovo, protože „[j]sou tam mnohé nestvůry, jenžto se nikdy ujmouti nemohou, např. přičestí, vykřičník atd.“ (Tamtéž, s. 105.)
- 22/** Tamtéž, s. 108.
- 23/** Srov. SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 256–257.
- 24/** FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003, s. 109.
- 25/** Srov. tamtéž, s. 108, 117 a 118.
- 26/** Tamtéž, s. 116.
- 27/** KLÁCEL, FRANTIŠEK MATOUŠ. *Počátky vědecké mluvnictví českého*. Brno: Karel Winiker, 1843, s. 59–68.
- 28/** A byl si toho i sám vědom: „Já Vám mám jistou podivnou nechuť k novonarozeným dětem a to zvláště k novonarozenecům mým, totiž spisům, nebot' když přes několik neděl duch jen jistou věci se zabývá, tak se mu přejí.“ Citováno podle edice FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003, s. 117.
- 29/** Např. SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 255.
- 30/** Moravský zemský archiv v Brně, fond E 4 Augustiniáni Brno, kart. č. 195, f. 173r.
- 31/** DVOŘÁKOVÁ, ZORA. *František Matouš Klácel*. Praha: Melantrich, 1976, s. 35–36.
- 32/** FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003, s. 102.
- 33/** Patrně STÄDLER, GUSTAV L. *Wissenschaft der Grammatik*. Berlin: Bechtold und Hartje, 1833.
- 34/** Podobně i v o něco pozdějším dopise Šemberovi: „Bál jsem se, že mi budete stranu věci samé mnohé namítat, ale projde to.“ Citováno podle edice FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003, s. 118.
- 35/** EICHHOFF, FRÉDÉRIC G. *Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde*. Paris: Impr. Royale, 1836. Podle Součka (SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 233) ji Klácel četl v německém překladu *Vergleichung der Sprachen von Europa und Indien*. Leipzig: Verlag der J. J. Weber'schen Buchhandlung, 1840.

36/ Citováno podle edice FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003, s. 117–118.

37/ Tj. SZRZENIAWA (SARTINY, MATEUSZ). *Wortforschungslehre der polnischen Sprache*. Lemberg a Lembo: Piller, 1842–1843.

38/ Citováno podle edice FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003, s. 131.

39/ Tamtéž, s. 134.

40/ Tamtéž, s. 135. Dopis pochází z 10. června 1843. O předpokládané (a nezbytné) Šemberově účasti na korekturách tisku se mluví i v Klácelových dopisech z 24. května a 2. června 1843 a Šemberově z 27. května 1843, o několika navrhovaných úpravách piše Šembera ještě 3. listopadu 1843 (*tamtéž*, s. 130, 131, 133 a 143).

41/ Viz *tamtéž*, s. 136.

42/ SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 346–347.

43/ KRÁTKÝ, EDUARD. Počátky vědecké mluvnictví českého. Sepsal M. F. Klácel. Brünn: Winiker 1843. XII. 123. Angezeigt von Dr. E. Kratky in Neureisch. *Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst, Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde I., III. Quartal*, č. 48, 14. září 1844, s. 384.

44/ SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 347.

45/ Tamtéž, s. 348.

46/ Citováno podle FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003, úvodní studie, s. 6.

47/ SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 348–349.

48/ Srov. KLÁCEL, FRANTIŠEK MATOUŠ. *Počátky vědecké mluvnictví českého*. Brno: Karel Winiker, 1843, s. IV.

49/ ŠAFARÍK, PAVEL JOSEF. O tvoření slov zdvojováním kořene. *ČČM XX*, 1846, s. 355–368; ŠAFARÍK, PAVEL JOSEF. O šíření časoslovních kořenů a kmenů vsouváním a přirážením souhásek. *ČČM XX*, 1846, s. 409–433, 560–627; ŠAFARÍK, PAVEL JOSEF. O přetvořování hrdelních hlásek. *ČČM XXI*, 1847, s. 37–71; ŠAFARÍK, PAVEL JOSEF. Mluvozpytný rozbor čísloslova. *ČČM XXII*, 1848, s. 217–257.

50/ Srov. SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 351–376 a 423–443.

51/ Srov. např. *Teologický sborník VII*, 2001, č. 1, nazvaný *Století druhé konfesionalizace*.

52/ Brno: vdova Rudolfa Rohrera, 1846.

53/ Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna v Semináři, 1847.

54/ SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 222–258, 346–376 a 423–450. (Vyšlo i samostatně vlastním nakladem jako zvláštní otisk z Listů filologických, Praha, patrně 1906.)

55/ Tamtéž, s. 223.

56/ Tamtéž, s. 241.

57/ Tamtéž, s. 224.

58/ „Methodologických úvah, jaké vědecky pracujícímu historiku jazyka a srovnávacímu jazykozptci se v této věci dostaví a všecku zvrácenosť principiellní podobných symbolik ukáži, nedopouštěla Klácelovi Hegelovská floskule, že jazyk je vnějškem ducha národního [...]“ Tamtéž, s. 242.

59/ SCHMITTHENNER, FRIEDRICH. *Ursprachlehre. Entwurf zu einem System der Grammatik mit besonderer Rücksicht auf die Sprachen des indisch-teutschen Stammes*. Frankfurt am Main: Verlag der Hermannschen Buchhandlung, 1826. Fototypické vydání Stuttgart-Bad Cannstatt: Friedrich Frommann Verlag, 1977. Dále SCHMITTHENNER, FRIEDRICH. *Teutonia. Ausführliche Teutsche Sprachlehre, nach neuer wissenschaftlicher Begründung*. Frankfurt am Main: Joh. Christ. Hermannsche Buchhandlung, G. F. Kettembeil, 1828.

60/ BECKER, KARL FERDINAND. *Organism der Sprache*. Frankfurt am Main: G. F. Kettembeil, 1841. Fototypické vydání Hildesheim u. a.: Olms, 1970.

61/ RAPP, KARL MORIZ. *Versuch einer Physiologie der Sprache*, 4 svazky. Stuttgart, Tübingen: J. G. Cotta'sche Buchhandlung, 1836–1841.

62/ STERN, SIGISMUND. *Lehrbuch der allgemeinen Grammatik*. Berlin: Verlag von Carl Heymann, 1840. Dále STERN, SIGISMUND. *Vorläufige Grundlegung zu einer Sprachphilosophie*. Berlin: Bechtold und Hartje, 1835.

63/ Srov. SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 228, kde jako svůj základní pramen pro Hegelovu filozofii jmenuje knihu MICHELET, KARL LUDWIG – HARING, G. H. *Historisch-kritische Darstellung der dialektischen Methode Hegels*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1888. Podobně základním pramenem pro vztah názorů Hegelových a Humboldtových mu nejsou jejich díla (z těch Humboldtových cituje pouze *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*), ale spis STEINTHAL, HEYMANN. *Die Sprachwissenschaft Wilhelm von Humboldt's und die Hegelsche Philosophie*. Berlin: Dümmler, 1848.

64/ Srov. např. COOK, DANIEL J. *Language in the Philosophy of Hegel*. The Hague, Paris: Mouton, 1973; SURBER, JERE O'NEILL (ed.). *Hegel and Language*. Albany: State University of New York Press, 2006; WOHLFART, GÜNTHER. *Denken der Sprache. Sprache und Kunst bei Vico, Hamann, Humboldt und Hegel*. München, Freiburg: Verlag Karl Alber, 1984; LINDORFER, BETTINA – NAGUSCHEWASKI, DIRK. *Hegel: Zur Sprache. Beiträge zur Geschichte des europäischen Sprachdenkens. Festschrift für Jürgen Trabant zum 60. Geburtstag*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2002; VERNON, JIM. *Hegel's Philosophy of Language*. London: Continuum International Publishing Group, 2007; HEESCHEN, VOLKER. *Die Sprachphilosophie Wilhelm von Humboldts. Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Abteilung für Philologie der Ruhr-Universität Bochum, 1972*; STUBBS, ELSINA. *Wilhelm von Humboldt's Philosophy of Language, Its Sources and Influence*. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press, 2002.

65/ SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 251.

66/ Které ale zmiňuje pouze jmenným výčtem, získaným z článku POTT, A. F. *Zur Geschichte und Kritik der sogenannten allgemeinen Grammatik. Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 43, 1863, s. 102–141. Viz tamtéž, s. 253.

67/ Tamtéž, s. 251.

68/ Tamtéž, s. 251; podobně i na s. 255.

- 69/ Citováno podle edice FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003, s. 118.
- 70/ KABELÍK, JAN. *František Matouš Klácel*. Praha: Pokrok, 1908, s. 11.
- 71/ „Očekávala-li vlastenecká společnost, že z pera Klácelova vzejde základní spis slovanské filosofie, byla nyní velmi rozčarována. Spisek, který Klácel předložil veřejnosti, bylo dílo mylné a svým dosahem pro Klácelův život naprostě nešťastné. Dopustil se v něm řady prohřešků po stránce sémantické, jazykovědné i v základní koncepci [...]“ DVOŘÁKOVÁ, ZORA. *František Matouš Klácel*. Praha: Melantrich, 1976, s. 37. Odsudek je opakován v ještě vyhrocenější podobě i dále: „Počátky vědecké mluvnictví českého‘ byly naprostým myšlenkovým omylem“ (tamtéž, s. 68).
- 72/ FIŠER, ZDENĚK (ed.). *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery. Svazek 3: Listy Klácelovi*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum Vysoké Mýto, 2003, úvodní studie, pozn. 11, s. 11.
- 73/ TRAPL, MILOSLAV. *František Matouš Klácel – život a dílo*. Olomouc: Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, 1999, s. 41; autor odkazuje na názor Alberta Pražáka vyslovený v knize *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štírovu* (Bratislava, 1922, s. 356n.). Ke stykům Klácela s Hurbanem, Hodžou a dalšími srov. i tamtéž, s. 40–41, a DVOŘÁKOVÁ, ZORA. *František Matouš Klácel*. Praha: Melantrich, 1976, s. 31.
- 74/ Za to, že je dnes situace poněkud jiná, vděčíme mj. podnětu Noama Chomského (CHOMSKY, NOAM. *Cartesian Linguistics*. New York: Harper & Row, 1966). I když se tedy počínaje druhou polovinou 20. století této problematice začala věnovat řada badatelů (srov. např. PINBORG, JAN. *Die Entwicklung der Sprachtheorie im Mittelalter*. Münster Westfalen: Aschendorff, 1967; PADLEY, GEORGE A. *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700. The Latin Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976; PADLEY, GEORGE A. *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700. Trends in Vernacular Grammar I*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985; POMBO, OLGA. *Leibniz and the Problem of a Universal Language*. Münster: Nodus Publikationen, 1987; KNOWLSON, JAMES. *Universal Language Schemes in England and France 1600–1800*. Toronto, Buffalo: University of Toronto Press, 1975; WEIB, HELMUT. *Universalgrammatiken aus der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts in Deutschland*. Münster: Nodus Publikationen, 1992; SCHMITTER, PETER (ed.). *Sprachtheorien der Neuzeit II*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1996; GÖBELS, ASTRID. *Die Tradition der Universalgrammatik im England des 17. und 18. Jahrhunderts*. Münster: Nodus Publikationen, 1999; MIYAWAKI, MASATAKA. *James Harris's Theory of Universal Grammar*. Münster: Nodus Publikationen, 2002), chybějí přesto dosud o mnoha autorech či celých obdobích základní data. Stav poznání této problematiky se ale stále zlepšuje. mj. díky fototypické edici *Grammatica universalis*, ed. BREKLE, HERBERT E., Stuttgart-Bad Cannstatt: Friedrich Frommann Verlag (Günter Holzboog), od r. 1970, v níž vycházejí reprinty nejvýznamnějších univerzálních gramatik raného novověku, především německé provenience.
- 75/ ARISTOTELÉS: *O vyjadřování*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 25. Řecký text a anglický překlad, spolu s komentářem a komentovanými a přeloženými texty středověkých a raněnovověkých komentátorů, vyšly v ARENS, HANS (ed.). *Aristotle's Theory of Language and its Tradition. Texts from 500 to 1750*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1984.
- 76/ Srov. též ARENS, HANS (ed.). *Aristotle's Theory of Language and its Tradition. Texts from 500 to 1750*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1984, s. 25–32.
- 77/ Srov. k tomu např. ROBINS, ROBERT. H. Theory-Orientation versus Data-Orientation. A Recurrent Theme in Linguistics. In ROBINS, ROBERT. H. *Texts and Contexts. Selected Papers on the History of Linguistics*. Münster: Nodus Publikationen, 1998, s. 38–53.
- 78/ Už předchůdce modistů Roger Bacon byl přesvědčen, že gramatika všech jazyků je substanciálně táz, liší se pouze akcidenty: „*Grammatica una et eadem est secundum substantiam in omnibus linguis, licet accidentaliter varietur.*“ Citováno podle BURSILL-HALL, GEOFFREY L. *Speculative Grammars of the Middle Ages. The Doctrine of Partes Orationis of the Modistae*. The Hague, Paris: Mouton, 1971, s. 12.

79/ Modistická gramatika se rozvíjela především na konci 13. a ve 14. století (spisy tohoto typu se sice psaly až do 16. století, od poloviny 14. století ale už nepřinášely v podstatě nic nového). Navazovala na popis jazyka založený na Priscianově gramatice, obohacený pod vlivem znovaobjevení řeckých filozofických a logických spisů (především Aristotelových) o aspekty logické a metafyzické. Jejími hlavními představiteli byli Siger de Courtrai, Martinus de Dacia, Boethius de Dacia, Michel de Marbais a Thomas z Erfurtu. Z našeho pohledu je zajímavé, že byla pěstována především v severní polovině Evropy – jen v Praze se dochovalo nejméně 13 modistických rukopisů a dalších 22 pak na území bývalého Československa, v Polsku a v severním a východním Německu. Srov. THOMAS OF ERFURT: *Grammatica speculativa. An Edition with Translation and Commentary*. BURSILL-HALL, GEOFFREY L. (ed.). London: Longman, 1972, Introduction, s. 1–126; BURSILL-HALL, GEOFFREY L. *Speculative Grammars of the Middle Ages. The Doctrine of Partes Orationis of the Modistae*. The Hague, Paris: Mouton, 1971.

80/ Srov. např. PADLEY, GEORGE A. *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700. The Latin Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976, s. 59–77 a 97–110.

81/ *Grammaire générale et raisonnée ou La Grammaire de Port-Royal*. Paris: Pierre le Petit, 1676. Fototypickou edici vydal BREKLE, HERBERT E. (ed.). Stuttgart-Bad Cannstatt: Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog), 1966.

82/ Srov. PADLEY, GEORGE A. *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700. The Latin Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976, s. 157.

83/ Srov. ROBINS, ROBERT H. Theory-Orientation versus Data-Orientation. A Recurrent Theme in Linguistics. In ROBINS, ROBERT H. *Texts and Contexts. Selected Papers on the History of Linguistics*. Münster: Nodus Publikationen, 1998, s. 48–49.

84/ Srov. k tomu např. SLAUGHTER, MARY M. *Universal Languages and Scientific Taxonomy in the Seventeenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982; STRASSER, GERHARD F. *Lingua universalis: Kryptologie und Theorie der Universalssprachen im 16. und 17. Jahrhundert*. Wolfenbütteler Forschungen 38, Wiesbaden: Harrasowitz 1988.

85/ Srov. např. MAAT, JAAP. *Philosophical Languages in the Seventeenth Century: Dalgarno, Wilkins, Leibniz*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2004; CRAM, DAVID – MAAT, JAAP (eds.). *George Dalgarno on Universal Language*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

86/ KOMENSKÝ, JAN AMOS. *Via lucis – Cesta světla*. Praha: SPN, 1961; KOMENSKÝ, JAN AMOS. *Nejnovější metoda jazyků*. Vybrané spisy Jana Amose Komenského III. Praha: SPN, 1964; KOMENSKÝ, JAN AMOS. *Obecná porada o nápravě věcí lidských* III. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1992. Ze sekundární literatury např. STRASSER, GERHARD F. Die Bedeutung der Muttersprache im Verhältnis zu einer Universalssprache bei J. A. Comenius. In HENDRICH, JOSEF – PROCHÁZKA, MARTIN (eds.). *International Conference J. A. Comenius' Heritage and Education of Man for the 21st Century. Section Five. Comenius and the Significance of Languages and Literary Education*. Praha: Karolinum, 1998, s. 125–134; PŘÍVRATSKÁ, JANA – PŘÍVRATSKÝ, VLADIMÍR. Language as the Product and Mediator of Knowledge: the Concept of J. A. Comenius. In GREENGRASS, MARK – LESLIE, MICHAEL – RAYLOR, TIMOTHY (eds.). *Samuel Hartlib and Universal Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 162–173.

87/ Srov. např. SALMON, VIVIAN. „Philosophical“ Grammar in John Wilkins’ *Essay*. In SUBBIONDO, JOSEPH L. (ed.). *John Wilkins and 17th-century British Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1992, s. 207–236.

88/ HARRIS, JAMES. *Hermes or A Philosophical Inquiry Concerning Universal Grammar*. London: C. Nourse, 1786. Fototypickou edici vydal HARRIS, ROY. (ed.). London: Routledge, Thoemmes Press, 1993.

89/ MEINER, JOHANN WERNER. *Versuch einer an der menschlichen Sprache abgebildeten Vernunftlehre oder philosophische und allgemeine Sprachlehre*. Leipzig: Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, 1781. Fototypickou edici vydal BREKLE, HERBERT E. (ed.). Stuttgart-Bad Cannstatt: Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog), 1971.

90/ BEAUZÉE, NICOLAS. *Grammaire générale ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage, pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues*. Paris: J. Barbon, 1767. Fototypickou edici vydal BARTLETT, B. E. (ed.). Stuttgart-Bad Cannstatt: Friedrich Frommann Verlag (Günter Holzboog), 1974.

91/ ROBERTSON, JOHN M. (ed.). *The Philosophical Works of Francis Bacon, Reprinted from the Texts and Translations, with the Notes and Prefaces of Ellis and Spedding*. London: G. Routledge and sons, New York: E. P. Dutton, 1905, s. 122. Citováno podle PADLEY, GEORGE A. *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700. The Latin Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976, s. 155.

92/ Srov. např. WEIß, HELMUT. *Universalgrammatiken aus der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts in Deutschland*. Münster: Nodus Publikationen, 1992, s. 30–33 a 34–50, který na příkladech ukazuje několik možností tohoto členění, v jehož rámci mohou být obecné gramatiky ještě dále děleny do několika skupin.

93/ Srov. BURSILL-HALL, GEOFFREY L. *Speculative Grammars of the Middle Ages. The Doctrine of Partes Orationis of the Modistae*. The Hague, Paris: Mouton, 1971, s. 13.

94/ KLÁCEL, FRANTIŠEK MATOUŠ. *Počátky vědecké mluvnictví českého*. Brno: Karel Winiker, 1843, s. 14.

95/ KLÁCEL, FRANTIŠEK MATOUŠ. Kosmopolitismus a vlastenectví s obzvláštním ohledem na Moravu. ČČM XVI, 1842, s. 163–189. Vyšlo též samostatně jako zvláštní otisk z ČČM se zkráceným názvem *Kosmopolitismus a vlastenectví*. [Praha]: Synové Bohumila Háze, [1842], citát zde na s. 21–22.

96/ KLÁCEL, FRANTIŠEK MATOUŠ. *Počátky vědecké mluvnictví českého*. Brno: Karel Winiker, 1843, s. VII.

97/ Filozofické vzory a inspirace Klácelovy není možné na tomto místě podrobně probírat, protože by to vyžadovalo samostatné pojednání. O inspiraci Hegelem se mluví velmi často, nebyla však jediná: např. Kabelík nazývá Klácela „*eklektem se silným sklonem k hegelianismu*“ (KABELÍK, JAN. *František Matouš Klácel*. Praha: Pokrok, 1908, s. 11) a podobně mluví i Dvořáková, která v Klácelově filozofii shledává i vlivy Buzkovy a Jacobiho a později Haeckla a Darwina (DVOŘÁKOVÁ, ZORA. *František Matouš Klácel*. Praha: Melantrich, 1976, s. 66).

98/ KLÁCEL, FRANTIŠEK MATOUŠ. *Počátky vědecké mluvnictví českého*. Brno: Karel Winiker, 1843, s. VII–VIII.

99/ Tamtéž, s. IX.

100/ Tamtéž, s. XI.

101/ Tuto zásluhu mu přiznává i Souček – ovšem jediný krátký odstavec, v němž tato slova zaznívají, se v jeho rozsáhlé, negativně vyznívající práci téměř ztrácí, zeslaben ještě dovětkem, že jedině tato zásluha vůbec „*ospravedlňuje výklad o díle*“. SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 257–258.

102/ ŠTÚR, LUDOVÍT. O rozboru jména přídavného p. Jozefa Chmely I. *Tatranka II*, s. 71–105. Citováno podle SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 224–225.

103/ KOLLÁR, JÁN. Myšlenky o libozvučnosti řeči vůbec, obzvláště českoslovanské. *Krok I*, 3, 1821, s. 32–47.

104/ Srov. SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 242 a 444–445.

105/ Praha: František Řivnáč. Srov. o tomto i dalších Hanušových spisech SOUČEK, STANISLAV. Klácelova „filosofie řeči české“ a spor jí vznícený. Příspěvek k dějinám blouznění o jazyce. *Listy filologické XXXII*, 1905, s. 445.

Résumé:

FRANTIŠEK MATOUŠ KLÁCEL AND THE PHILOSOPHY OF (CZECH) LANGUAGE

ALENA A. FIDLEROVÁ

The study deals with Klácel's work *Počátky vědecké mluvnictví českého* (The Scientific Beginnings of the Czech Grammar Studies) from 1843, specifically with answers to the following three questions which are vital with respect to a new evaluation of Klácel that would be more adequate than the simplifying condemnation that has been passed so far: 1) What caused Klácel, as a philosopher, to start this work at all, how did he define it and what did he expect of it? 2) How was his work perceived by his contemporaries and followers? 3) How do we evaluate him today, from our historical perspective? The study strives to find an answer to the first question mainly on the basis of the preserved correspondence where Klácel mentions the planned work to his friends, especially Alois Vojtěch Šembera, showing that Klácel intended to write the philosophy of the language, not descriptive grammar, be it synchronic or diachronic. It seeks an answer to the second question in period reviews and works that responded, directly or indirectly, to Klácel's book, also mentioning the evaluation of *Počátky* in monographs on Klácel. At the same time, it particularly considers the reasons that led the author of the most detailed and influential review of *Počátky*, Stanislav Souček, to his clear-cut negative evaluation of the work. In its third part, the study then strives to classify *Počátky* within the tradition of philosophical or universal grammar on the basis of the current knowledge of the history of the philosophy of language, with the aim of somewhat revising the former negative evaluations of Klácel's work.

